

Славко Станишић

ПРОШИРЕНИ САСТАНАК ПОКРАЈИНСКОГ КОМИТЕТА КПЈ ЗА ЦРНУ ГОРУ И БОКУ ОД 17. АВГУСТА 1943. ГОДИНЕ*

Средином маја 1943. године отпочела је пета непријатељска офанзива која се завршила битком на Сутјесци. Јединице Народноослободилачке војске претрпјеле су велике губитке, а нарочито Трећа дивизија и Централна болница, док је главнина снага успјела да се пробије углавном у правцу источне Босне. У току офанзиве окупатор је починио тешке злочине над становништвом у Црној Гори, нарочито у Пиви, гдје је убијено око 1100 особа и гдје је имовина спаљена и опљачкана. Слично су прошли и неки други крајеви шавничког и никшићког среза.¹

У јеку непријатељске офанзиве, крајем маја, извршена је реорганизација покрајинског руководства. У нови Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору и Боку ушли су: Блажо Јовановић, Радоје Дакић, Андрија Мугоша, Вељко Зековић и Стана Томашевић, која је уједно била и секретар ПК Скоја, док су за његове чланове именовани Ико Мирковић, Вељко Милатовић и Бедо Милутиновић. Тада је, по свој прилици, именован и Покрајински одбор омладине Црне Горе и Боке.

Нова покрајинска руководства, са групом руководилаца и бораца из бригаде, у свему 52 човјека, пробила су се средином јуна преко Пиве у правцу Голије, гдје је нешто касније дошао и Иван Милутиновић са групом бораца. Тих дана су се у Црну Гору враћале мање и веће групе болесника, исцрпљених и рањених бораца са Сутјеске. Одмах по доласку у Голију Покрајински комитет је упутио на терен људе предвиђене за поуну мјесних и окружних руководства са упутствима за рад. Ускоро је од придошних бораца Пете бригаде формиран партизански батаљон који је извео и неке акције на прузи Никшић—Билећа, а-

* Напомињемо да у овом саопштењу не обрађујемо стање у пљевалском и бјелопољском срезу, па се ни приликом уопштавања за Црну Гору не користимо подацима са тог терена, пошто Обласни комитет КПЈ за Санџак тада није био у надлежности ПК КПЈ за Црну Гору и Боку те стање на том терену није ни разматрано на састанку.

¹ АИИТ, III 3 — 2 (43), Извјештај МК КПЈ Шавник од 28. јула 1943; Ј. Бојовић, Р. Јовановић, З. Лакић, Р. Пајовић, С. Станишић, Жене Црне Горе у револуционарном покрету 1918—1945, Титоград, 1969, 192—194.

ли је због исцрпљености бораца и немогућности снабдијевања морао бити расформиран, а људство је упућено у своја мјеста, са задатком да се тамо повеже са позадинским радницима.²

Послије Сутјеске окупатор је наставио брутално наступање и репресалије у свим крајевима Црне Горе. Ради одмазде за претрпљени пораз код Биоча Италијани су крајем јуна стријељали 180 интернираца из барског логора. Те су људе стријељали у разним мјестима, како би што више заплашили народ.³

Према је већина четника била разоружана од стране Немаца и Италијана у току и послије Пете офанзиве, њихове мање и веће групе окупљене око појединих команданата биле су веома активне, па је током љета од њих страдао један број партизана и позадинских радника, међу којима и неколико руководиоца (Милева Лајовић, Боко Прелевић, Милија Секуловић, Блажо Орландић и др.). Појачану активност против НОП-а показивао је и сепаратистички покрет Крста Поповића. Истовремено, окупатор и његови сарадници су организовали веома јаку пропаганду о уништењу партизана на Сутјесци, што су донекле потврђивале и приче о тешким губицима које су проносили преживјели борци са Сутјеске. То је свакако остављало тежак утисак на црногорски народ. Снажна непријатељска офанзива и тешки губици у току ње, терор над народом и репресалије у току и послије офанзиве, напуштање Црне Горе од стране јединица Народноослободилачке војске, одлазак већег броја партизана и партијско-политичких радника са терена у бригаде, као и снажна непријатељска пропаганда допринијели су опадању расположења народа за народноослободилачку борбу послије Сутјеске. Нешто боље стање било је на терену ОК Цетиње, зхављајући већем броју партијских и позадинских радника који су остали на терену, као и на терену беранског и андријевичког среза, гдје је, поред партијских радника, дјеловао Беранско-андријевички партизански батаљон који је имао око 120 бораца.⁴

У првој половини јула чланови покрајинског руководства заједно са Иваном Милутиновићем пробили су се на терен Округног комитета Подгорица, одакле су Вељко Зековић и Радоје Дакић упућени да раде на терену никшићког и шавничког среза, а у ОК Цетиње, као делегат Покрајинског комитета, упућен је Чајо Шћепановић.⁵

² АИИТ, II 1 — 55 (43), Записник са проширеног састанка ПК КПЈ за Црну Гору и Боку од 17. августа 1943; Андрија Мугоша, *Повратак са Сутјеске у Црну Гору*, Четрдесет година (Зборник сјећања), Београд 1961, 401 — 402; Саво Брковић, *Записано у рату*, Титоград 1963, 236 — 258; Радоје Пајовић, *Развитак НОП-а у Црној Гори у току и непосредно послије битке на Сутјесци* (реферат за научни скуп „Неретва-Сутјеска“).

³ Ј. Бојовић и др., нав. дјело, 194.

⁴ АИИТ, II 1 — 4 (43), Закључци са проширеног састанка ПК КПЈ за Црну Гору и Боку од 17. августа 1943; III 1 — 108 (44), Извјештај ПК КПЈ за Црну Гору и Боку од 1. јануара 1944; Р. Пајовић, н. д.; Ђуро Вујовић *Стара Црна Гора у НОБ-и и револуцији* (рад у рукопису).

⁵ А. Мугоша, н. д., 402 — 404.

Током јула и у првој половини августа формиран су нови мјесни комитети КПЈ и Скоја за Колашин, Подгорицу и Бар, именеовани неки општински и међуопштински комитети, а реорганизована окружна, мјесна и рејонска руководства Партије и Скоја. Тих дана успостављене су везе између руководства и са партијским организацијама у Црној Гори, премда је било тешкоћа око њиховог даљег редовног одржавања.⁶

У том периоду постигнути су видни резултати у организационом сређивању и повезивању организација Партије и Скоја, а одређени почетни успјеси показивали су се и у раду антифашистичких организација омладине и жена и на формирању народноослободилачких одбора.

Тако су крајем јула на територији шавничког среза постојали Мјесни комитет КПЈ и Скоја и Рејонски комитет КПЈ и Скоја за Пиву са укупно 73 члана Партије, 25 кандидата и 93 члана Скоја распоређених по ћелијама и активима, док је Савез омладине окупао 187 чланова.⁷ У исто вријеме на терену Мјесног комитета Андријевице, не рачунајући чланове у партизанском батаљону, организовано ради 21 члан Партије и 45 чланова Скоја.⁸ У првој половини августа на терену Мјесног комитета Колашин радило је 52 члана КПЈ и 65 чланова Скоја.⁹ На подручју ОК КПЈ Цетиње, који је у то вријеме проширио надлежност и на западни дио Боке, средином јула су дјеловала 103 члана Партије (45 у цетињском срезу, 15 у барском срезу, 20 у источном и 23 у западном дијелу Боке).¹⁰ Организације Партије и Скоја ништа мање бројне, постојале су и организовано дјеловале и на терену никшићког, даниловградског, подгоричког и беранског среза, иако немамо података о њиховом бројном стању за овај период.¹¹

Један од нјаважнијих, а уједно најтежих задатака послје Сутјеске, био је рад на стварању партизанских јединица. Одмах послје доласка у Голију Покрајински комитет је упутио неколико људи из командног састава бригада на терен појединих окружних и месних комитета, са задатком да раде на организовању партизанских јединица. У име Главног штаба за Црну Гору и Боку, Покрајински комитет је упутио директиве за рад по војном сектору, а почетком августа и проглас народу Црне Горе и

⁶ АИИТ, III 3 — 37 (43), Извјештај МК КПЈ Колашин од 2. јула 1943; Ђ. Вујовић, н. д.

⁷ АИИТ, III 3 — 2 (43), Извјештај МК КПЈ Шавник од 28. јула 1943.

⁸ АИИТ, III 3 — 1 (43), Извјештај МК КПЈ Андријевица од 27. јула 1943.

⁹ АИИТ, III 3 — 38 (43), Закључци МК КПЈ Колашин од 8. августа 1943.

¹⁰ Ђ. Вујовић, н. д.

¹¹ Архив Војноисторијског института (АВИИ), К — 1957, Ф — 6, док. 16, Извјештај ОК Скоја Никшић од септембра 1943; Саво Јоксимовић, Угрили, Титоград 1963, 358; Саво Брковић, н. д., 258 — 270.

Боке са позивом да ступа у борбу против окупатора и његових сарадника.¹²

Поред Беранско-андријевичког партизанског батаљона, који је током љета извео већи број акција противу окупатора и његових сарадника и успио да ликвидира око 60 истакнутих четника, њихових вођа и официра, као и један број окупаторских војника, официра и албанских балиста, у Црној Гори су до средине августа формиране по једна партизанска чета у шавничком и колашинском срезу, два мања ударна батаљона у никшићком срезу и један партизански батаљон на терену ОК Подгорица, док су на терену Окружног комитета Цетиње постојале мање партизанске групе. Премда, у већини, ове јединице нијесу живјеле организованим војничким животом, оне су повремено изводиле мање акције против окупатора, четника и сепаратиста. Ипак, народ у Црној Гори још није био спреман да масовније ступа у партизанске јединице и активно учествује у оружаном борби против окупатора и његових сарадника.¹³

*

Са повољним развојем међународне ситуације током љета 1943. године, а нарочито са искрцавањем савезника на Сицилији и падом Мусолинијеве владе, створена је ближа перспектива за побједу антихитлеровске коалиције. То, као и успјеси народно-ослободилачког покрета у земљи послје Сутјеске и појачана активност партијских организација, партизанских јединица и група у Црној Гори, повољно је утицало на расположење народа у Црној Гори у корист народноослободилачке борбе. Очекивао се час капитулације Италије, и све снаге припремале су се да га дочекају спремне и да га што повољније искористе.

У циљу што бољих припрема за предстојеће догађаје Покрајински комитет, у договору са Иваном Милутиновићем, заказао је проширени састанак ПК КПЈ за Црну Гору и Боку, на који су, поред чланова Комитета, позвани и чланови ПК Скоја и један број политичких и војних руководиоца са терена свих окупационих комитета.¹⁴

Немамо сигурних података о томе када је донесена одлука о мјесту и времену одржавања овог састанка. Свакако су припре-

¹² АИИТ, II 1 — 2 (43), Писмо ПК КПЈ од 22. јуна 1943; III 3 — 2 (43), Извјештај МК КПЈ Шавник од 28. јула 1943; IV 26 — 5 (43), Проглас Главног штаба од августа 1943.

¹³ АИИТ, III 2 — 13 (43), Извјештај ОК КПЈ Цетиње од 25. јула 1943; III 3 — 39 (43), Извјештај СК КПЈ Колашин од 21. септембра 1943 III 1 — 108 (44), Извјештај ПК КПЈ од 1. јануара 1944; Р. Пајовић, н. д.; Ђ. Вујовић, н. д.

¹⁴ АИИТ, II 1—55 (43), Записник са проширеног састанка ПК КПЈ од 17. августа 1943.

ме за њега отпочеле раније, а до самог заказивања, вјероватно, дошло је на сједници Покрајинског комитета КПЈ од 9. августа.¹⁵

Проширеном састанку, који је одржан на планини Лукавици, 17. августа 1943. године, присуствовало је 17 политичких и војних руководилаца из покрајинског руководства и са терена окружних комитета Подгорице и Никшића, а од позваних није су дошли на састанак представници са терена ОК Цетиње и ОК Беране, као ни секретари мјесних комитета Шавник и Колашин.¹⁶ Може се претпоставити да су, уз крагак рок, главни разлог томе биле тешкоће око успостављања веза и савлађивања несигурног терена.¹⁷

Састанак је отпочео рефератом о политичкој ситуацији који је поднио секретар Покрајинског комитета Блажо Јовановић, У реферату, који је трајао један час, он је изнио спољну и унутрашњу политичку ситуацију, са посебним освртом на прилике у Црној Гори и Боки. У дискусији по овом реферату учествовали су: Иван Милутиновић, Бранко Драшковић, Пуниша Перовић, Радомир Бабић, Стана Томашевић, Саво Бурић, Вељко Зековић и Радоје Дакић. На инсистирање Ивана Милутиновића, дискутантанти су се највише задржали на питању какав став да заузме партијска организација у погледу „сарадње са зеленашким масама“ и дијелом њиховог некомпромитованог вођства.

Послије краће паузе, Блажо Јовановић је поднио и реферат о организационом стању Партије у Црној Гори и Боки, са посебним освртом на рад у протеклој години дана. У реферату је укаzano на слабости и недостатке у раду партијске организације и ранијег покрајинског руководства, усљед чега је „партијска организација доведена до скоро потпуне ликвидације“. Референт је поставио организационе и политичке задатке које је требало остварити да би се партијска организација оздравила и повезала с масама. У дискусији по овом реферату Иван Милутиновић се посебно осврнуо на анализирање слабости партијске организације у претходном периоду, указујући на путеве за њихово превазилажење. Поред њега, у дискусији су учествовали: Бранко Дра-

¹⁵ Исто; С. Брковић, н. д., 270.

¹⁶ Састанку су присуствовали: Иван Милутиновић, члан Врховног штаба и ЦК КПЈ, сви чланови ПК КПЈ (Блажо Јовановић, Радоје Дакић, Вељко Зековић, Андрија Мугоша и Стана Томашевић), чланови ПК Скоја (Вељко Милатовић, Бедо Милутиновић) изузев Ика Мирковића, Пуниша Перовић, члан Агитпропа ПК КПЈ, Лидија Јовановић, члан иницијативног одбора АФЖ-а за Црну Гору, Саво Брковић, секретар ОК КПЈ Подгорица, Вјера Ковачевић и Бранко Драшковић, чланови ОК КПЈ Никшић, Душан Вукићевић, секретар ОК Скоја Никшић, Радомир Бабић, војни руководилац при КПЈ Подгорица, Војо Ђурашевић, војни руководилац при ОК КПЈ Никшић, и Саво Бурић, командант Пете црногорске бригаде (АИИТ, II 1 — 55 (43), Записник са проширеног састанка ПК КПЈ од 17. августа 1943. уз консултације аутора са учесницима састанка).

¹⁷ С. Брковић, н. д., 270 — 273.

шковић, Саво Брковић, Лидија Јовановић, Пуниша Перовић и Војо Бурашевић.

На састанку је одлучено да се о проблемима који су разматрани и задацима који се постављају пред руководство и партијску организацију донесу закључци, који су имали да се умноже, доставе и прораде у свим партијским организацијама.

На крају састанка Иван Милутиновић је упознао присутне са формирањем Оперативног штаба за Црну Гору и Боку, који је имао задатак да врши мобилизацију људства за Народнослободилачку војску и руководи војним операцијама у Црној Гори. Он је такође упознао учеснике састанка са политичким стањем у Албанији и са предстојећим састанком војних представника Црне Горе, Херцеговине и Санџака, што је све било везано са припремама да се што спремније дочека и свестрано искористи момент капитулације Италије који се очекивао. Састанак је са једним краћим прекидом трајао од 8 до 17,35 часова.¹⁸

Већина учесника је истог дана навече пошла на терен, да би партијским организацијама пренијела задатке постављене на проширеном састанку како би се они што прије почели спроводити у дјело.¹⁹ Један број учесника је остао да ради на изради закључака са састанка, који су ускоро умножени и упућени партијским организацијама на прораду.²⁰ Тих дана је на терен упућено и неколико чланова Покрајинског комитета: Радоје Дакић на терен Окружног комитета Никшић, Вељко Зековић на терен Окружног комитета Беране и Андрија Мугоша на терен Окружног комитета Цетиње, како би помогли да се постављени задаци што прије остваре.²¹ Крајем августа и током септембра закључци са проширеног састанка Покрајинског комитета прорађивани су у партијским организацијама широм Црне Горе.²² Колика је пажња поклањана закључцима види се и по томе што их је Покрајински комитет, током октобра, заједно са Отвореним писмом ЦК КПЈ, од 12. априла 1942. године, штампао у виду брошуре која ће се растурити по терену, како би их тако сваки члан Партије могао добро проучити.²³

*

Краткоћа записника и недостатак реферата са овог састанка онемогућавају нам дубљу анализу његовог тока. Но, захваљујући Закључцима који су сачувани, моћи ћемо се упознати са

¹⁸ АИИТ, II 1 — 55 (43), Записник са проширеног састанка ПК КПЈ од 17. августа 1943.

¹⁹ С. Брковић, н. д., 273 — 275.

²⁰ АИИТ, II 1 — 5 (43), Директива ПК КПЈ од 28. августа 1943.

²¹ А. Мугоша, н. д., 404.

²² АИИТ, III 4 — 11 (43), Писмо Ђока Пајковића од 16. септембра 1943; III 3 — 5 (43), Извјештај СК КПЈ Андријевица од 18. септембра 1943; С. Брковић, н. д., 274 — 289.

²³ АИИТ, II 1 — 4 (43), Закључци проширеног састанка ПК КПЈ од 17. августа 1943.

главним проблемима о којима се расправљало на састанку, као и с оцјенама дотадашњег рада партијске организације и задацима који су пред њу постављени.

У првом поглављу Закључака даје се преглед међународне војно-политичке ситуације. Наглашени су успјеси савезника, односно тешкоће и порази сила Осовине, нарочито Италије која се налазила пред капитулацијом. Али се ипак истиче: „То још не значи да је побједа лака. Напротив, потребна је још већа и упорнија борба, још шира и јача мобилизација свих демократских, родољубивих и антифашистичких снага свијета. Фашистичка тврђава неће пасти сама од себе, потребни су још тешки и крвави бојеви.“

У другом поглављу приказани су политичка ситуација у земљи и успјеси Народноослободилачке војске у тешкој двогодишњој борби против окупатора и његових сарадника, са посебним освртом на стање у Црној Гори током илегалног периода, велике жртве и страдања која је црногорски народ поднио за то вријеме и током пете непријатељске офанзиве.

У овом дијелу дато је и објашњење разоружања четника и зеленаша од стране окупатора. Свакако је, из политичких разлога, тада било тешко, ако не и немогуће, да се у вријеме када су четници свим снагама настојали да одрже свој покрет и утицај у народу, пружи сасвим објективна оцјена тог потеза окупатора. Наиме, у Закључцима је дато објашњење да је окупатор разоружао четнике због тога: што они нијесу могли више извршавати њихова наређења у борби против НОВ-е, што се увјерио да четничке вође немају више подршке у народу и што је наоружани народ представљао за њих опасност у случају искрцавања савезника. Задњи став је доказ да се знао прави разлог разоружања четника, тј. да се окупатор плашио искрцавања западних савезника на јадранској обали, па је рачунао да би четници у том случају прешли на њихову страну.

Разоружање јединица Крста Поповића слично је објашњено. Наиме, окупатор није могао бити сигуран да ће се оне борити против НОВ-е, „пошто тај дио наоружаних Црногораца, својим недолажењем у Босну и Херцеговину, показао је да није вољан да се бори противу своје браће, за рачун окупатора и домаћих издајника“. Из ове оцјене, као и из осталог текста Закључака, види се да је на проширеном састанку заузет став да се разобличава и напада сепаратистичко постојство око Крста Поповића и Новице Радовића, али да се са њиховим присталицама прије свега политички ради, како би се оне придобиле за народноослободилачку борбу, што је свакако било и на линији већ раније усвојеног става — искоришћавања и продубљавања супротности између четника и зеленаша. Тешко је дати логично објашњење разоружања зеленаша када се има у виду њихов политички циљ. По нашем мишљењу, јединице Крста Поповића (изузев Црмничког националног батаљона), окупатор је разоружао зато да би

одузео оружје од симпатизера НОП-а и присталица четника, којих је било у њиховим редовима. То потврђује и чињеница да су присталице сепаратистичког вођства ускоро поново наоружане, па је Крсто Поповић опет располагао са око 1000 наоружаних људи.²⁴

У трећем поглављу Закључака дата је оцјена рада Партије у Црној Гори од прољећа 1942. до дана одржавања састанка. Пошто је истакнуто да су услови под којима се радило били тешки, дата је веома оштра критика рада партијске организације и њеног руководства у току илегалног периода. Та критика се, углавном, своди на следеће: да партијска руководства нијесу уопште или су касно успоставила везе са неким организацијама и члановима Партије; да руководства нијесу живјела скупним животом, те зато нијесу могла колективно доносити одлуке и руководити партијском организацијом; да су се многи чланови Партије усљед панике и деморализације повукли у дубоку илегалност, са циљем да сачувају главу, или су се предали непријатељу; да су они који су живјели легално били неактивни; да редовни партијски састанци руководства и организација нијесу одржавани; да су дисциплина и обавезе према Партији попустиле; да се скоро ништа није радило на идеолошком уздизању и да није вршен пријем нових чланова, иако је за то било услова; даље се наводи да је рад по партијским секторима био „потпуно замро“; да су се усљед нерада партијци изоловали од народа, који су препустили утицају непријатељске пропаганде; да су мало урадили на ометању мобилизације четника за Босну и да нијесу политички искористили постојеће супротности између њих и федералиста; да нијесу искористили постојеће могућности стварања мањих партизанских јединица које би изводиле акције и ометале терор непријатеља над народом и хајке против позадинаца; да није поклањана пажња СКОЈ-у, што је довело до ликвидације ове организације у Црној Гори; да ништа није предузимано по питању организовања народноослободилачких одбора и одбора жена; да је агитационо-пропагандни рад био слаб, као и рад партијске технике. На крају се закључује да су сви ти недостаци у раду довели до тога да партијска организација, која би живјела партијским животом у правом смислу, није ни постојала, већ само чланови Партије међусобно мање или више неповезани и неактивни, од чега се донекле изузима партијска организација у срезу беранском.²⁵

Интересантно је да бивши секретар Покрајинског комитета није устао против овако оштре критике рада Партије у Црној Гори за вријеме илегалног периода. Он, штавише, није узимао

²⁴ Исто; Ђ. Вујовић, н. д.; Р. Пајовић, н. д.

²⁵ АИИТ, II 1 — 4 (43), Закључци са проширеног састанка ПК КПЈ од 17. августа 1943; II 1 — 55 (43), Записник са проширеног састанка ПК КПЈ од 17. августа 1943.

ријеч у дискусији по реферату који је о томе говорио, премда је свакако морао имати најбољи увид у рад партијске организације у наведеном периоду.

На овој оцјени морамо се посебно задржати и дати општи просјек стања у Црној Гори и рада партијске организације у илегалном периоду.

*

У прољеће 1942. године народноослободилачки покрет у Црној Гори запао је у велике тешкоће. Услед тих тешкоћа, веома сложене ситуације, недовољне снажљивости и политичких и војничких грешака, којих је у том периоду било, Централни комитет и Врховни штаб су предложили да се изврши реорганизација покрајинског руководства у Црној Гори.²⁶ Током априла именована су нова покрајинска руководства за Црну Гору и Боку. У нови ПК КПЈ ушли су: Радоје Дакић, политички секретар, Вељко Мићуновић, организациони секретар, Блажо Јовановић, Јагош Ускоковић и Боко Вујошевић, а у ПК СКОЈ-а: Велимир Кнежевић, Љубица Поповић, Илија Мирковић и Милован Вујовић. Као секретар ПК СКОЈ-а, Велимир Кнежевић је постао и члан ПК КПЈ.²⁷

На савјетовању одржаном на Црном језеру 21. маја 1942, послје разматрања политичке ситуације донесена је одлука о привременом напуштању слободне територије. На састанку Покрајинског комитета, одржаном у Пиви крајем маја, у присуству друга Тита, Ивана Милутиновића и Милована Биласа одлучено је да се за позадински рад у Црној Гори оставе сви чланови ПК КПЈ и ПК СКОЈ-а, као и већи број партијских и политичких радника предвиђених за нижа руководства.²⁸

Тих дана је, на основу директива Покрајинског комитета и Главног штаба, за рад на терену Црне Горе враћен већи број партизанских група и партијско-политичких радника, који су се под тешким условима пробијали кроз непријатељске положаје. За рад на терену остали су сви чланови покрајинског руководства Партије и СКОЈ-а, изузев Блажа Јовановића, који је као замјеник политичког комесара ступио у Пету црногорску бригаду, чланови окружних и мјесних руководства и већи број партизана — чланова Партије, СКОЈ-а и других бораца. Рачуна се да је

²⁶ Зборник НОР, II, 3, док. 132, Директивно писмо ЦК КПЈ од 8. априла 1942; док. 148, Наредба Врховног штаба од 16. априла 1942; III, 3, док. 15, Отворено писмо ЦК КПЈ од 12. априла 1942.

²⁷ АИИТ, IV 1д — 2 (42), Писмо Ивана Милутиновића од 14. маја 1942; Е — 122, Први конгрес антифашистичке омладине Црне Горе (брошура); Зборник НОР, II, 3, док. 182, Наредба Врховног штаба од 29. априла 1942.

²⁸ Зборник НОР, III, 3, док. 158, Писмо Врховног штаба од 31. маја 1942; Обрад Дицмил, *Дурмиторски НОП одред и његово подручје 1941—1945*, Београд 1966, 180 — 182.

послије повлачења главнина партизанских снага на терену Црне Горе било око 700 партијско-политичких радника и партизана, који су живјели и радили у илегалним групама.²⁹

На терену Црне Горе, у градовима и по селима, од раније је легално живјело и радило више стотина чланова Партије и СКОЈ-а и чланова бивших НОО. Приликом упућивања позадинаца-илегалаца на терен рачунало се да ће им ови људи омогућити успостављање и одржавање веза, снабдијевање храном и осталим потребама, као и обавјештењима о кретању и намјерама непријатеља. Међутим, највећи број легалних позадинских радника на терену био је у вријеме доласка илегалца већ похапшен и интерниран, а многи и стријељани. Хапшења и стријељања била су у највећем јеку баш крајем прољећа 1942. године. У градовима су похапшени скоро сви чланови Партије и СКОЈ-а и већина симпатизера и родољуба, нарочито омладине, а по селима већина чланова Партије и СКОЈ-а, бивших партизана, одборника и партизанских породица.³⁰ И поред свакодневних интернирања у логоре по Албанији и Италији, италијански затвори у Црној Гори били су недовољни да приме све већи број ухапшених, па се током прољећа и љета 1942. године проширују стари и отварају нови италијански затвори и логори по Црној Гори. Истовремено, домаћи непријатељи народноослободилачке борбе организују власт на терену и формирају своје притворе и затворе широм Црне Горе. До капитулације Италије кроз непријатељске затворе и логоре прошло је 26.387 становника Црне Горе.³¹

Током илегалног периода у Црној Гори је стално било по неколико окупаторских дивизија. Снаге домаћих непријатеља НОП-а располагале су са 4.500 наоружаних људи распоређених у три стална одреда, са већим бројем мањих јединица које су вршиле полицијску службу и са неколико хиљада наоружаних људи који су живјели код својих кућа а мобилисани су према потреби. Основни циљ свих непријатељских снага у овом периоду био је да онемогуће поновно распламсавање народноослободилачке борбе у Црној Гори, ради чега оне настоје да униште позадинске групе и спријече сваку активност у корист НОП-а. У том циљу организују се хајке против позадинаца, постављају засједе, претресају терени, забрањује се становницима издизање на планинске катуне, исељавају се поједина села, појачава се обавјештајна служба и спроводи жестока писмена и усмена пропаганда против народноослободилачког покрета. Сем тога, политичка ситуација у свијету током љета 1942. није била ни мало повољна. Фашистичке снаге су још показивале офанзивни дух и

²⁹ Види: *Зборник НОР*, III, 3, док. 133, 134, 157, 174 и *Зборник III*, 4, док. 122 и 131 — Извјештаји, директиве и наређења Главног штаба и Покрајинског комитета од краја маја и почетком јуна 1942. године; Владо Стругар, *Рат и револуција народа Југославије*, Београд 1962, 98.

³⁰ *Зборник НОР*, III, 4, док. 144, Извјештај ПК КПЈ од 31. јула 1942.

³¹ Ј. Бојовић и др., н. д., 191 — 195.

напредовале су на свим фронтовима. У том периоду четници се у својој пропаганди вјешто користе чињеницом да избјегличка влада и западни савезници подржавају и помажу четнички покрет Драже Михаиловића. Сем тога, о стању НОП-а у осталим крајевима земље и успјесима бригада НОВ-е на путу за западну Босну током љета 1942. није се много знало у Црној Гори.³²

Када се све то има у виду, не треба се чудити што је већи дио црногорског народа, који је раније активно учествовао или помагао народноослободилачку борбу, сада, усљед свих наведених околности и страха за живот, породицу и имовину, избјегавао сарадњу са позадинским радницима и што су многи били принуђени да узму непријатељску пушку и иду у потјере за њима. Врло мали је број оних, изузимајући донекле легалне чланове Партије и СКОЈ-а и партизанске породице, који су били спремни да по цијену опасности којима су се излагали прихвате активну сарадњу са позадинцима.

Стање у Црној Гори у љетном периоду 1942. добро је илустровано у извјештају Покрајинског комитета од 20. фебруара 1943. године, гдје се истиче да су велике непријатељске снаге тада наступале осветнички на свим странама: „непрекидне хајке и поћере против партизанских група, засједе, претреси терена, исељавање планинских села, забрана сваког кретања изван мјеста становања, затим интернација читавих насеља . . . партизанских упоришта, обухватила је дјецу, старце и жење и достигла је више хиљада особа, логори су отворени на све стране, и на крају стријељања у масама која су се попела на 1.300 до 1.400 људи непрезајући од стријељања на једном мјесту по неколико стотина партизана као што је био случај са Подгорицом и Колашином и другим мјестима — све је то унијело у масе велику заплашеност и страх, тако да смо ми били изоловани од народа“.³³

У таквим условима партијским организацијама и позадинским групама у Црној Гори заиста је било тешко да се повежу и организовано раде. Везе између партијског руководства тешко су успостављане и одржаване. Покрајинска руководства Партије и СКОЈ-а нијесу живјела у истом мјесту, па у читавом периоду нијесу успјела да одрже састанак у пуном саставу. Наиме, по један члан Покрајинског комитета КПЈ и СКОЈ-а стално су живјели на терену ОК Цетиње, док су остали чланови покрајинског руководства углавном боравили на терену ОК Подгорица и

³² АИИТ, III 1 — 7 (42), Извјештај ПК КПЈ од 15. новембра 1942; III 1 — 2 (43), Извјештај ПК КПЈ од 20. фебруара 1943; Зборник НОР, III, 4, док. 144, Извјештај ПК КПЈ од 31. јула 1942; док. 219, Споразум Блажа Ђукановића и Пирција Биролија од 24. јула 1942.

³³ АИИТ, III 1 — 2 (43), Извјештај ПК КПЈ од 20. фебруара 1943.

ОК Никшић и повремено се састајали и консултовали.³⁴ Везе Покрајинског комитета са руководством на терену окружних комитета Подгорице и Никшића успостављене су средином јула, са ОК КПЈ Беране у августу и са ОК КПЈ Цетиње у октобру. До тада су углавном успостављене везе и између окружних и нижих руководства, која су постојала на терену, премда су, због сталних засједа и потјера и са тим у вези непостојања сталног мјеста боравка руководства, нередовно и тешко одржаване. Са мањим бројем организација на терену (Улцињ и Бар) везе нијесу успостављене све до љета 1943. године.³⁵

Окружни комитети КПЈ, по доласку на терен партијских и политичких радника враћених из партизанских јединица, одржали су, током јуна и јула, састанке на којима је извршено њихово конституисање, размотрена политичка ситуација и стање на терену и постављени задаци у циљу: сређивања и повезивања партијских организација, успостављање везе са легалним радницима и симпатизерима на терену, стварања услова за политички рад са масама и сузбијања непријатељске пропаганде. До јесени 1942. године неки од ових задатака дјелимично су остварени. Успостављене су везе са организацијама Партије и СКОЈ-а које су до тада постојале или су у том периоду наново формиране. Народ се постепено ослобађао страха и показивао већу спремност да сарађује са партијско-позадинским радницима. Због отворене сарадње с окупатором, пљачке, хапшења и злочина које су четници вршили, њихова пропаганда против народноослободилачке борбе је све мање имала успјеха. Многи људи из њихових редова почели су да одбијају да иду у потјере за позадинским групама и да врше друге дужности.³⁶

И поред свих тешкоћа, погибије и падања у руке непријатељу, до октобра 1942. године у Црној Гори се одржало око 400 партијско-политичких радника и партизана у илегалним групама.³⁷

Током јесени Покрајински комитет је развио појачану активност. Набавка радио-пријемника омогућила је издавање вијести, а боље везе њихово растурање. Тих дана Покрајински комитет најављује формирање Оперативног, односно Главног штаба за Црну Гору, издаје директиве партијским организацијама са задацима да: учврсте и ојачају своје редове пријемом нових чла-

³⁴ АИИТ, III 1 — 7 (42), Извјештај ПК КПЈ од 15. новембра 1942; VIII, 1а — 94 — Мемоарска грађа; Ђ. Вујовић, н. д.; С. Јоксимовић, н. д., 171 — 176; Перо Крстајић, *Дурмитор у народноослободилачкој борби и револуцији*, Титоград 1966, 210 — 223; Радован Лекић, *Андријевички срез 1941 — 1944*, Цетиње 1961, 292 — 295; Раде Ковачевић, *Сјећање на илегалне акције у подгоричком крају 1942 — 1943*, Чetrдесет година (Зборник сјећања), 7, Београд 1961, 393 — 394.

³⁵ АИИТ, III 1 — 7 (42), Извјештај ПК КПЈ од 15. новембра 1942; III 1 — 2 (43), Извјештај ПК КПЈ од 20. фебруара 1943; Ђ. Вујовић, н. д.

³⁶ Исто; С. Јоксимовић, н. д., 62 — 63 и 171 — 176; Р. Ковачевић, н. д., 393 — 394.

³⁷ АИИТ, III 1 — 2 (43), Извјештај ПК КПЈ од 20. фебруара 1943.

нова; посвете више пажње раду организација СКОЈ-а; развију политички рад у народу и користе супротности између четника и зеленаша; ојачају партизанске групе и отпочну са извођењем акција. Долазак Блажа Јовановића са групом из Босне, који су донијели проглас Врховног штаба црногорском народу, упутства за рад, писма појединаца и вијести о стању у бригадама и развоју НОП-а у земљи, као и повољан развој међународне ситуације — утицали су на појачање активности Партије и расположење народа у Црној Гори.³⁸

Осјећајући активност партијских и позадинских радника и њихов утицај у народу, четници појачавају терор и предузимају нове мјере да их униште. У том циљу поједини њихови команданти врше дислокацију јединица, како би оне показале већу борбеност против партизана у другом крају. Истовремено објављују наредбе и уредбе по којима је позадинце и њихове јатаке ухваћене на дјелу свако могао убити без одговорности, па је за то давана и награда предвиђена од окупатора, а ухваћене је чекала или смртна казна или робија.³⁹

Да би се супротставили сталним и јаким потјерама непријатеља, а у духу са директивама за извођење акција, у неким срезовима су током јесени од илегалних позадинских радника формиране партизанске чете, које, усљед тешких услова и ране зиме и снијега, нијесу успјеле да се одрже. Тако је партизанска чета формирана од илегалца са терена ОК Подгорица и из Никшићке Жупе била крајем новембра нападнута од јединица Јакова Јововића, па је усљед немогућности да се одржи ускоро расформирана. Тежу судбину доживјела је партизанска чета формирана у околини Горњег Поља. Падом снијега и усљед сталних четничких потјера, ова чета није могла доћи до хране, нити се одржати на планинском терену, па је дошло до њеног распадања и падања већине бораца у руке четника. Захваљујући успјешном раду партијске организације и срећним околностима, послје неколико мјесеци проведених у никшићком затвору, већина њих спасила се бјекством средином априла 1943. године. Најтежу судбину доживјела је партизанска чета формирана од мјесног руководства и илегалних група са читавог терена шавничког среза изузев Пиве. Усљед немогућности да се одржи на терену, гаје су против ње поред домаћих водили акције колашниски и бјелопољски четници дислоцирани на том терену током јесени, чета је покушала да се пробије у правцу Босне, како би се повезала са јединицама НОВ-е, али јој то није успјело. У сукобима са четницима

³⁸ АИИТ, I 1 — 7 (42), Писмо И. Милутиновића и М. Ђиласа — Покрајинском комитету за Црну Гору од септембра 1942; II 1 — 48 (42), Округница ПК КПЈ од 1. октобра 1942; II 1 — 49 (42), Директива ПК КПЈ од 24. октобра 1942; III 1 — 7 (42), Извјештај ПК КПЈ од 15. новембра 1942.

³⁹ Зборник НОР, III 4 док. 225, Наредба Штаба Лимско-санџачког одреда од 24. септембра 1942; док. 230, Уредба Главног националног одбора од 7. децембра 1942.

приликом повратка, већина припадника чете је изгинула или заробљена.⁴⁰

Охрабрена развојем ситуације у свијету и повољним вијестима из Босне, живећи у увјерењу да ће ускоро доћи до отварања другог фронта и повратка бригада НОВ-е, руководства НОП-а у Црној Гори нијесу на вријеме предузела потребне мјере за обезбјеђење смјештаја и прехране илегалца у току зиме. Због тога су многе позадинске групе већ падом првог снијега доведене у тешку ситуацију. Једино су оне на терену беранског среза организовано извршиле припреме за предстојећу зиму. Четничко руководство је предузело мјере да искористи предности зимског периода за акције против партизанских група, па је организовало читав низ акција у којима су крајем јесени и током зиме успјели да открију скровишта, опколе и у борбама униште већи број илегалних група. Само у том периоду погинуло је око 15 чланова мјесних, окружних и покрајинских комитета и више десетина партизана. Неки су пали у руке непријатеља, који је један број њих и стријељао. Највише је илегалца страдало у колашинском срезу и на терену Окружног комитета Никшић, а жртве су биле велике и у осталим крајевима.⁴¹

Тешки услови одржавања током зиме натјерали су један број позадинаца да се за неко вријеме повуче у дубоку илегалност, али то није било карактеристично за већину њих, па се чак и за тај период од око два мјесеца не би могло рећи да је партијске раднике у Црној Гори захватила потпуна неактивност.

Напротив, већина илегалних и легалних чланова КПЈ и СКОЈ-а настојала је тих дана да политичким радом, коришћењем супротности између четника и зеленаша, мањим акцијама, саботажама, киданем телефонских веза, писањем парола и сл. омете четничку мобилизацију пред одлазак на Неретву и да убацивањем својих људе у четничке јединице утичу на њихову деморализацију. Истина, ова активност није била довољна да онемогући четничку мобилизацију, али је имала утицаја на расположење у њиховим јединицама и будући ток догађаја.⁴²

Покрајински комитет издаје тих дана проглас у којем се црногорском народу указује на све патње које је преживио у вријеме четничке страховладе; народ се обавјештава о успјесима савезника и НОВ-е и позива да ступи у одлучну борбу против

⁴⁰ АИИТ, III 1 — 7 (42), Извјештај ПК КПЈ од 15. новембра 1942; VIII 1д — 8 — Мемоарска грађа; П. Крстајић, н. д., 214 — 222; Р. Ковачевић, н. д., 395; Обрад Цицмил, н. д., 193 — 197.

⁴¹ АИИТ, III 1 — 7 (42), Извјештај ПК КПЈ од 15. новембра 1942; III 1 — 2 (43), Извјештај ПК КПЈ од 20. фебруара 1943; С. Јоксимовић, н. д., 176 — 227; О. Цицмил, н. д., 66, 193 — 196; Р. Ковачевић, н. д., 394 — 395; Р. Лекић н. д., 315 — 316; Ђ. Вујовић, н. д.

⁴² АИИТ, II 3 — 42 (43), Директива ОК КПЈ Беране од 3. јануара 1943; III 1 — 2 (43), Извјештај ПК КПЈ од 20. фебруара 1943; С. Јоксимовић, н. д., 274 — 288; Р. Лекић, н. д., 330 — 346; О. Цицмил, н. д., 195 — 198.

окупатора и његових сарадника.⁴³ Крајем зиме у Црној Гори се појачава активност партијско-политичких радника и партизанских група, која ће достићи пун замах послје пораза четника у бројним борбама са јединицама Народноослободилачке војске од Неретве до Дрине. Илегални радници у многим крајевима Црне Горе прелазе тих дана на полулегални рад. Оживљава активност организација Партије и СКОЈ-а, формирају се нове организације, почиње стварање мањих партизанских јединица, које изводе акције и врше мобилизацију нових бораца. Приближавање јединица НОВ-е, њихови позиви црногорском народу и заведеним четницима да ступе у редове Народноослободилачке војске и поведу борбу против окупатора, а затим долазак ових јединица на територију Црне Горе и њихове успјешне борбе против четника и окупатора — све је то допринијело бржем развоју НОП-а у Црној Гори. У овом периоду, поред активног политичког рада, изводе се акције против окупатора и његових сарадника, формирају партизанске чете, а и затим батаљони и одреди у које ступају десетине и стотине нових бораца. Тако су током априла и почетком маја у никшићком срезу формиране три партизанске чете, у шавничком једна, на терену Окружног комитета Подгорица Зетски партизански одред са два батаљона, на терену Окружног комитета Цетиње Ловћенски одред са четири мање партизанске чете, а у андријевичком и беранском срезу по један партизански батаљон, који су се почетком маја спојили.⁴⁴

Доласком јединица Народноослободилачке војске ослобођен је знатан дио територије Црне Горе. На ослобођеној територији успостављена је народна власт и формиране су војно-позадинске установе, чији је главни задатак био да мобилишу нове борце и да се брину о снабдијевању јединица Народноослободилачке војске. Крајем априла и почетком маја све партизанске јединице са територије Црне Горе, изузимајући Беранско-андријевички батаљон и неке јединице Ловћенског одреда, ступају у бригаде Народноослободилачке војске. Поред тога, на ослобођеној територији мобилисано је за бригаде више стотина нових бораца, а и са неослобођене територије десетине људи се појединачно пробијало и ступало у јединице Народноослободилачке војске. У јединице Народноослободилачке војске, током друге половине маја, ступа и око 300 интернираних родољуба, који су тих дана размијењени за италијанске заробљенике. Новим борцима попуњаване су у првом реду Четврта и Пета црногорска бригада, а затим и друге. До 9. маја Пета бригада је била већ попуњена са око 200 нових бораца, углавном са терена никшићког среза, да би послје боја код Биоча, у њен састав, као Пети батаљон, ступила и два батаљона Зетског партизанског одреда. Велики број нових бораца са подручја шавничког, а и колашин-

⁴³ АИИТ, II 1 — 38 (43), Проглас ПК КПЈ од фебруара 1943.

⁴⁴ Р. Пајовић, н. д.; Ђ. Вујовић, н. д.

ског среза, као и неколико десетина са подручја Ловћенског одреда, ступило је тих дана у Четврту пролетерску бригаду, тако да је њено бројно стање, и поред великих губитака у борбама током четврте непријатељске офанзиве, 25. маја износило 1470 људи, више него што је она икада раније имала. Око 150 нових бораца из Црне Горе ушло је у Другу пролетерску бригаду, а један број свакако и у остале јединице НОВ-е, о чему немамо података.⁴⁵

Иако немамо потпуних података о томе, може се са доста вјероватноће тврдити да је тада у јединице Народноослободилачке војске ступило око 1200 нових бораца из Црне Горе.

У првој половини маја 1943. године на терену Црне Горе радило је око 400 чланова КПЈ. Пошто их је скоро толико страдало од непријатеља у илегалном периоду, логично је закључити да је у том периоду било пријема нових чланова.⁴⁶ Колико су тих дана изгledi за повољан развој народноослободилачке борбе у Црној Гори били добри види се и по томе што се размишљало и о припремама за одржавање Земаљске скупштине.⁴⁷

Током маја у јединице Народноослободилачке војске ступио је велики број чланова Партије и СКОЈ-а из Црне Горе, а нарочито са терена никшићког, даниловградског, подгоричког, колашинског и шавничког среза. Ради реферисања, на ослобођену територију дошла су покрајинска руководства и већина чланова окружних и мјесних руководства, нарочито из ближих срезова. Многи од њих ступили су у бригаде, тако да је већи дио територије Црне Горе, током и непосредно послије пете непријатељске офанзиве, остао скоро без партијских радника.

*

Најбољи доказ рада Партије у Црној Гори током илегалног периода јесте то што је она, иако под најтежим условима, успјела да код већине народа сузбије непријатељску пропаганду и поврати расположење за народноослободилачку борбу. То је посебно дошло до изражаја током прољећа 1943. године, када су стотине нових бораца ступиле у јединице НОВ-е и када је црногорски народ, у огромној већини, дочекао те јединице као ослободиоце. Сем тога, Партија је успјела да сачува дио мреже организација и језгро чланства Партије и СКОЈ-а, што ће нешто

⁴⁵ Исто, Архив радничког покрета Југославије Београд (АРПЈ), ЦК КПЈ, 185/43 и 186/43 — Извјештај замјеника политичког комесара и Политодјела Четврте пролетерске бригаде од 25. маја 1943; бр. 172/43, Извјештај Митра Бакића од 9. маја 1943; бр. 152а/43 Извјештај Митра (Бакића) од 24. априла 1943.

⁴⁶ АРПЈ, ЦК КПЈ, 176/43, Извјештај Милентија (Поповића) од 13. маја 1943.

⁴⁷ АРПЈ, ЦК КПЈ, 168/43, Извјештај Веселина Маслеше од 5. маја 1943.

касније, у повољнијим условима, омогућити нагли развитак народноослободилачке борбе у Црној Гори.

Па зашто се у Закључцима даје тако оштра оцјена рада Партије и њеног руководства у Црној Гори за вријеме илегалног периода?

При одговору на ово питање морамо узети у обзир да већина учесника проширеног састанка није радила у Црној Гори у наведеном периоду, па није ни могла знати какви су били услови живота и рада Партије. Терен којим је већина учесника састанка прошла непосредно послје битке на Сутјесци практично је био испражњен од стране чланова Партије и СКОЈ-а, јер је највећи број њих пошао у бригаде. Они који су остали на терену усљед непријатељског терора, склонили су се у дубљу илегалност, док је народ — изненађен и заплашен снагом и свирепешћу окупаторских јединица у току офанзиве као и због великих губитака које су претрпјеле јединице Народноослободилачке војске, захваћен страхом и паником и плашећи се нових репресалија окупатора показивао тренутну незаинтересованост за рад у корист народноослободилачке борбе. То је учеснике састанка могло навести на погрешан закључак да о дотадашњем раду Партије суде на основу стања њених организација и расположења народа на терену непосредно послје Сутјеске. Ипак је, по нашем мишљењу, на давање наведене оцјене у Закључцима највише утицала жеља новог руководства да се што прије учврсти партијска организација и створе сви услови за брзи развој народноослободилачке борбе у Црној Гори, тим прије што се очекивала капитулација Италије коју је требало политички и војнички спремно дочекати и што боље искористити, утолико прије што се знало да се за тај моменат припремају и четници. Наиме, сматрало се да ће оштра оцјена дотадашњег рада Партије и чврсто постављени задаци најбоље утицати да се сви чланови Партије и партијска руководства максимално ангажују и убрзају свестрани рад у корист народноослободилачког покрета. При свему томе не треба губити из вида да су критика и самокритика често коришћене и веома развијени вид партијског рада и да је дисциплиновано прихватање критике, макар она била и сувише оштра, поготово кад је долазила од старијег у руководство, значило одраз високе партијности.

У четвртм и задњем поглављу Закључака пред партијску организацију у Црној Гори и све њене чланове постављени су прецизни задаци које је требало спровести у дјело, како би се све снаге НОП-а могле што боље припремити да у данима капитулације Италије одиграју пресудну улогу и како би партијска организација одговорила руководећој улози коју је имала у народноослободилачкој борби. Неке обавезе везане за партијску дисциплину, сувише круто и шаблонски постављене у задацима, и неке неправилности у вези са постављањем начина избора народноослободилачких одбора, с обзиром на повољан развој ситуаци-

цеје послије капитулације Италије, нијесу у пракси круто спровођене, па су остале без штетних последица по развој НОП-а у Црној Гори, премда су оне, као и наведене оцјене на којима смо се дуже задржали, критиковане као неправилне од стране Централног комитета КПЈ, крајем фебруара 1944, у писму којим се даје оцјена закључака.⁴⁸

Упркос томе што су у Закључцима, не водећи довољно рачуна о објективним околностима и условима под којима се морало радити, неке оцјене и задаци сувише оштро и неправилно дати или постављени, проширени састанак Покрајинског комитета, одржан у једној преломној ситуацији, имао је велики значај за даљи успјешан развитак народноослободилачке борбе у Црној Гори. Наиме, партијска организација у Црној Гори, испуњавајући задатке постављене на овом састанку, успјела је: да ојача и учврсти своје редове; да оживи рад антифашистичких организација; да активира присталице народноослободилачког покрета и да их, у данима капитулације Италије, дијелом мобилише у партизанске јединице; да тим снагама ослободи пространу територију са неколико већих мјеста и разоружа или приволи на сарадњу један број италијанских јединица; да онемогући четничке планове и да до доласка јединица Другог ударног корпуса преузме иницијативу коју више, захваљујући општем току догађаја и свестраном развоју НОП-а у Црној Гори, неће испуштати до краја рата.

⁴⁸ АИИТ, II 1 — 4 (43), Закључци проширеног састанка ПК КПЈ од 17. августа 1943; III 1 — 131 (44), Извјештај ПК КПЈ од 3. априла 1944; II 1 — 65 (44), Окружница ПК КПЈ од 11. априла 1944.